

AZ AFRIKAI HŐSEPIKA KUTATÁSA A FRANCIA NYELVŰSÉG TERÜLETÉN

BIERNACZKY SZILÁRD

Thomas A. Hale, a pennsylvániai egyetemen tevékenykedő amerikai frankofonista kutató az afrikai griot-król (énekmondó, eposzokat előadó bárdokról, ejtsd: grió) írott nagyjelentőségű könyvében (1998) hozta nyilvánosságra azokat az arab kútfőknél található és a 11–12. századba vezető adatokat, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy már azokban a régi időkben is működtek a ghánai királyi udvarban (és vélhetően máshol is) énekes-hangszeres históriások.

Az 1304-ben a marokkói Tangerben született, berber származású Ibn Battuta világotutazó adja az első nyilvánvaló információkat a nyugat-afrikai eposzénekesekről, amikor 1352-ben eljut a Szungyata által alapított Mali királyságba, és leírja, illetve élete végén lediktálja egykori élményeit. És ekkor felidézi a királyi históriások (Ibn Battuta említése szerint *költők*) udvari szereplését is.

„Megemlítem a négerek tréfás szokásait, ahogyan a költők a szultánnak szavalnak. Ünnepeken, mikor Dugha befejezte a játékot, jönnek a költők, akiket itt dsulának (*ma a manding eposzénekes neve jeli – ejtsd dzseli - bsz*) hívnak. Mindegyik belebújik egy-egy tollas maskarába, amelyik valami verébfajtához hasonlít, feje fából van (*vagyis vélhetően madármaszokokról van szó – bsz*), piros csőrrel, éppolyan, mint a madár feje. Ebben a mulatságos formában megállnak a szultán előtt, és elszavalják előtte verseiket. Azt mondták nekem, hogy a költeményeik ráolvasásszerűek (*vagyis vélhetően dicsérőének műfajúak – bsz*), azt mondják a szultánnak: „Ez a banbi (*vélhetően a trónus vagy a díszes királyi ülőhely - bsz*), amelyen egy király ült, akinek jó cselekedetei ezek és ezek (*voltak - bsz*). Tégy hát jót, olyat, amelynek emlékezete utánad is fennmarad.” Ekkor a költők fejedelme felmegy a banbi lépcsőjére, fejét a szultán fejére hajtja, aztán felmegy a banbi (*a lépcsőjének a - bsz*) tetejére, és a szultán jobb, majd bal vállára hajtja a fejét, és beszél valamit az ő nyelvükön, végül leszáll. Mondták nekem, hogy ez a szokás ősrégi idők óta megvan náluk, és az iszlám után is megmaradt.” (Ibn Battuta 1964, 356. old.)

Az utolsó mondat igen lényeges: ez az elszólás is (mások mellett) arra utal, hogy a Szungyata eposz vélhetően még a 13. századi iszlám előtti manding kultúrában gyökerezik, és az elmúlt századokban a különféle szövegváltozatokba belekerült iszlám mozzanatok a szóbeliség, pontosabban a mögötte álló és mind inkább iszlám hatás alá kerülő társadalom adta folyamatos átalakulás következményei.

Mindemellett és vélhetően a még fel nem tárt régi írásos dokumentumokban sok számunkra érdemleges adat rejtőzhet. Azonban itt ismertetésünket illetően az egyelőre még betöltetlen hiányok következtében nagy ugrást kell tennünk, amikor például Jacques-François, vagy egyszerűen baron Roger-t (1787–1849), Szenegál egykori kormányzóját említjük, aki 1828-ban jelentette meg *Fables sénégalaises* c. állatmese-gyűjteményét, és aki e könyvével ugyan nem szolgál korai forrásokkal a műfaj kutatásához, mindemellett az afrikai folklór feltárásának egyik úttörője. A kor ismert elgondolása szerint – lásd az olasz történelemfilozófus Giambattista Vico-t (1668–1744) vagy akár az amerikai indián huronok világát feltáró francia Jean-François Lafitau (1681–1746) jezsuita misszionárius atyát, akik a primitív népek életét mint az emberiség gyermekkorát érzékeltetik a számunkra – úgy gondolja, ezek a mesék még nem a megformált irodalmat képviselik, amelyre példákat a Bibliában vagy Homérosznál találhatunk, mondja az egykori nagyműveltségű humanista kormányzó.

Baron Roger egy másik ugyancsak 1828-ban megjelent könyvében viszont, miközben egy Walo-földről rabszolgának elhurcolt, majd szerencsésen megtérő wolof fiatal férfi fiktív történetét festi meg (a világirodalom történetének első rabszolgaságellenes regényeként), már az első oldalakon a szenegáli törzsi királyokat idézi fel, és alig valamivel később, a 11. oldalon, a Kajoor (ejtsd Kadzsor) wolof királyság uralkodójának, a Damel-nek az udvarát megjelenítve írja a következőket:

„A belépés pillanatában a Damel grio-i és griotte-jai, akiket az emelvény alján helyeztek el, éles hangú énekükkel telítették meg a levegőt, amelyet hangos tapsolással, néhány húros hangszer fülsiketítő megszólaltatásával és dübörgő dobjátékkal kísértek. Hangosan zengték az ősi királyi éneket:

Íme, íme, a nagy család / Íme, a legnemesebb Damel! a legbátrabb Damel!
Damel! Íme! Itt van minden javak forrása, minden gazdagság!

Itt a nagy, itt a nemesi család! senki sem hasonlítható hozzá. Remegjenek,
vesszenek az ellenségei! Damel lándzsája nem bocsát meg. Térdre, térdre!
Damel! ez a győzelem! ez a bosszú!” (baron Roger, 1828, Kelédor, 11-12. old.)

Vagyis már minden adott ahhoz, jelen vannak a férfi és női énekesek is, hogy felhangozzék egy hosszabb dicsérőének, vagy a dinasztia keletkezésének a mítosza, a dinasztia hőstetteit felidéző eposz. Roger a griot-k említéséhez fűzött jegyzetében fontos és sokoldalú társadalmi szerepükről szól, és arról is tud, hogy endogám házassági gyakorlatot folytató, foglalkozási kasztot alkotnak a hagyományos társadalomban (ez a megállapítás pedig a mai legkorszerűbb vizsgálatokat előlegezi meg.).

De lépünk vissza még a század elejére. A hírneves abolicionista pap politikus, Henri Grégoire abbé (1750–1831), aki a négerség emancipációs törekvéseinek kiemelkedő jelentőségű képviselője volt, 1808-ban megjelentetett egy olyan könyvet, amelyben közreadott minden olyan akkoriban hozzáférhető adatot, amely az afrikaiak fehérekkel egyenlő képességeit és produkcióját igazolja. Az afrikai hőseposzokról ő sem tesz említést, de annál inkább a négerség költői képességeiről,

és azokról a hangszerekről, amelyek a hosszú énekek kíséretként is meg szoktak szólni:

„...Stedman, aki hitt abban, hogy (*az afrikaiak*) nagy fejlődésre képesek, és hogy különösen költői és zenei zsenialitásuk kiemelkedő, felsorolja húros hangszereiket... bár nem látjuk listáján a híres balafont, amelyet mintegy 20 fokozatosan kisebbedő facsóból (*azaz falapokból*) formálnak, és amely úgy zeng, mint egy kis orgona... A négereknek a dalok iránt érzett szenvedélyük nem jelenti azt, hogy boldogok lennének... az éppen a szorongásukból és boldogtalanságukból eredő betegségeket jelzi.” (184. old.)

Viszont más a helyzet Anne Raffanel: *Nouveau voyage en pays des Nègres* (1856) útleírása esetében, mivel abban a fulani Samba Guéladio epikus ciklus két epizódja is feljegyzésre került. E két részlet sajátos publikációs utazást tett utóbb: bekerült L. J. B. Bérenger–Féraud: *Recueil de contes populaires de la Sénégale* (1885) c. ugyancsak nagy figyelmet érdemlő folklórgyűjteményébe, majd minden adatmegjelölés nélkül a *Présence Africaine* folyóirat 1947-es évfolyamában bukkan fel, mint szájhagyományozott költészeti anyag. Íme, az egyik hősi ének drámai indítása, amely máris nagy hasonlóságot mutat a Frobenius gyűjtötte szoninke *Gasszire lantja* poétikai megoldásaival:

„Samba eltávozott!

Samba nemesi fajból származott. Koli Satigny-től származott, aki egyúttal szent ember volt, egyúttal nagy harcos, és buzgó vallásossága okán drága talizmánnal rendelkezett, amely sebezhetetlenné tette. Ez a talizmán lehetővé tette, hogy bármilyen állat minden lehetséges formáját felvegye, hogy megfigyelje ellenségeinek tetteit, és veszélyes pillanatokban láthatatlanná tegye magát az ellenfelei számára.

Samba eltávozott!

Samba nemeslelkű és nagylelkű volt; minden tulajdonsággal rendelkezett ahhoz, hogy uralkodjék; apja azonban meghalt, még akkor, amikor gyermek volt, és nagybátyja, Abou Moussa vette át a parancsnokolást. Abou Moussa ekkor arra tört, hogy elpusztítsa őt. De Samba elmenekült, éjjel-nappal haladt tovább, hogy elkerülje a csapdákat. Mindenki elhagyta őt, apja támogatóit elbizonytalanították; senki sem követte őt, csak a griot-ja és a kutyája, akik hűek maradtak hozzá.”

A francia nyugat-afrikai folklórkutatásnak ugyanis jelentős területe a 8-11. század között fennálló ősi Ghánára (Ghánátára, Wagadura) és a szoninke, másként szork, szarakolle, vagy marka (nem keverendő össze a szongájokkal) hagyományokra vonatkozó adatok feltárása és elemzése. Egész sor jeles tudós tette le e témában a névjegyét (lásd pl. Germaine Dieterlen és Youssouf Tata Cisse gyűjteményes kötetét, 1992). Ugyanakkor meglepő módon teljes elutasítás mutatkozik a francia

tudományosságban Leo Frobenius nevezetes korai gyűjtése, a *Gasszire lantja* c. rövid szövegű, bár rendkívüli poétikai értékkel bíró eposz iránt, amely ugyan német nyelven került gyűjtőfüzetbe, de az afrikai hagyományok egyik legszebb darabja (magyarul három fordítása is létezik: Honti János 1938, Kárpáthy Csilla 1981, Biernaczky János 2002), és az újabb, főleg frankofon területen fűzetbe került szövegek, benyomásaink szerint, rokonságot mutatnak a német tudós által fényre hozott (egyébként Ortutay által minden bizonnyal invariánsnak ítélandó) változattal.

A nyugat-afrikai hőseposzok legismertebb témátípusát persze minden bizonnyal a Szungyata manding király történetét felidéző epikai szövegek adják. Róla az első információ egy 1882-ben portugál nyelven megjelent, igen zavaros beszámolóban (Barros, 1882) bukkan fel. Viszont 1889 és 1936 között már tucatnál több prózai verzió, rövidebb-hosszabb részlet, leírás, átírás látott napvilágot, zömében frankofon afrikai területekről, francia nyelvű kíséző szöveggel ellátva. A többnyire töredékes változatok cselekménye egyébként a birodalomalapító legendás király, az államalapító Szungyata történetének egyes darabkait, részleteit foglalja magába. Róla ugyan, történelmi igazolásul, egyetlen írott arab forrás maradt fenn (több mint száz évvel a halála után, maga is szóbeli hagyományból hagyta ránk az ismeretet Ibn Khaldun, aki a manding király uralkodásának idejét 1235 és 1255 közé helyezi, születése időpontjáról, pl. 1215, 1205 vagy az 1190-es évek stb., különféle feltételezések léteznek), de a napjainkra feltárt mintegy 20 teljes és további 20-30 töredékesen is majdnem teljes eposzváltozat cselekménye (bizonyos bizonyító erőt jelentve a történetiség vonatkozásában) lényegében fedi egymást.

A mű cselekményének epizódjait az angol Stephan Bulman jelölte ki éppen abban a bibliográfiájában, amelyben a napjainkra oly jelentős mértékben meggazdagodott változatanyag adatait teszi közzé. Eszerint az eposz szüzséje, általunk bevezetett módosításokkal mozzanatokra bontva: (1) rész: 1. a bivalyasszony meséje (benne totemállatot látnak), 2. majd a csúnya asszony királyfeleséggé válása, (2) rész 1. Szungyata bénán születik, 7 éves koráig nem tud lábra állni, tehetetlen állapotának korszaka, 2. Szungyata feláll, járni kezd, kitépi a baobab fát, hogy arról anyjának leveleket adjon (3) rész 1. Szungyata száműzetésbe megy, 2. rátalál egy olyan törzsi királyságra, amely befogadja, harcossá lesz, 3. üzenetet kap a mandingok a szuszu király miatti szenvedéseiről, (4) rész: a leigázottság elleni küzdelem bemutatása is több mozzanatos, 1. előbb nem bír a szuszu uralkodóval, 2. lánytestvére megszerzi Szumanguru boszorkányságának a titkát, 3. a győzelemmel záródó kirinai csata, 4. a Mande Carta, egy 13. századi emberjogi nyilatkozat, amely azonban csak kevés változatban található meg, (5) rész, 1. a szövetségeselek felvonulása, eposzi katalógus!, 2. Szungyata uralkodása és halála.

Hadd tegyük ehhez hozzá, különös jelentősége van annak, hogy immár nemcsak bambara és fulbe vonatkozásban létezik adott történetek, illetve egyetlen hős két-féle nép által való interpretálása (erről S. Belcher publikált igen figyelmet érdemlő dolgozatot), hanem a Szungyata eposz kapcsán is megteremtődött ennek lehetősége. Ugyanis nemrégiben végre napvilágot látott az államalapító hős nagy ellenfelének, a Mandeföldet *bitorló*, a manding eposzban Szungyata által legyőzött Szumanguru

szuszu királynak a hősi története (Bulman – Vydrine, 2017), amelynek adatközlője természetesen más oldalról közelít az életre hívott eseményekhez. Mellesleg egykoron Szumaoro vagy Szumanguru szuszu király figurájának elemzését csak a Frobenius- és a Niane-féle Szungyata változat alapján adhatta még meg az orosz Olderogge professzor, aki egészen korai időben ráértett a félelemmel körülvelt vasműves kovácsok figurájának bekerülésére az afrikai hőseposzokba, a manding Szungyata esetében a legfőbb rosszat szimbolizálva. Jóllehet, értelmezése szerint igen helyesen, legyőzhetetlen marad, mert amikor varázserejét Szungyata megtöri, a történet változatai szerint nyomtalanul eltűnik az ország jól ismert tájéka, a Kulikoro hegyei között.

Közismert tény, hogy az afrikai országok felszabadulási hulláma az 1960 körüli években tetőzött. Szimbolikus jelentősége van annak, hogy ebben az évben jelent meg az előbbieken Frobenius és Olderogge kapcsán már említett mű, Djibril Tamsir Niane-nak a teljes történetet magába foglaló Szungyata-változata, csak francia nyelven, prózai történelemkönyv formájában, amely mintegy mérföldköve lett a nyugat-afrikai eposzok gyűjtésének, közreadásának és mind jobban kiszélesedő vizsgálatának. Mindebben mind a francia, mind a frankofón afrikai országok frissen felnövő kutatói oroszlánrészt vállaltak és vállalnak egyre inkább (bár az angol-amerikai, sőt a holland és német, sokszor ilyen esetekben is *frankofonista* kutatók eredményei is igen számottevőek). Más kérdés, hogy a jócskán megkésített magyar fordítás, Szegő György munkája (1983) némileg anakronisztikusan a szöveget visszahelyezi prózából versformába, és a fordítás stílusába olyan fordulatokat lop be, amelyek inkább magyar népmesékre emlékeztetnek, semmint egy kellőképpen *idegenné tett* hangütésű afrikai hőseposzra.

Nincs mód persze a mára oly gazdaggá vált frankofón indíttatású és feltárású nyugat-afrikai eposzi szövegtörzseket és a rájuk vonatkozó publikációkat teljességükben bemutatni, még csak felsorolni sem. Mindenesetre megjegyezzük, hogy

Közismert tény, hogy az afrikai országok felszabadulási hulláma az 1960 körüli években tetőzött. Szimbolikus jelentősége van annak, hogy ebben az évben jelent meg az előbbieken Frobenius és Olderogge kapcsán már említett mű, Djibril Tamsir Niane-nak a teljes történetet magába foglaló Szungyata-változata, csak francia nyelven, prózai történelemkönyv formájában, amely mintegy mérföldköve lett a nyugat-afrikai eposzok gyűjtésének, közreadásának és mind jobban kiszélesedő vizsgálatának.

mára a következő etnikai csoportoktól váltak ismerté hősepiikai történetek Nyugat-Afrikából: manding / malinke, wolof, szerer, fulani (legalább négy nyelvi körzetből), tukulór (fulani nyelven beszélő, de elkülönült csoport), bambara, szongáj, zarma, dogon, szoninke, bozo, igbo, hausza, idzso és szuszu néptől, etnikai csoporttól (nem említve most itt az észak-afrikai Maghreb arabok hasonlóképpen gazdag reper-toárjába tartozó típusokat, amelyek ugyancsak sok esetben francia kísérő nyelvi fordításokkal láttak napvilágot). Ezek közül a nigériai népek, az igbo, hausza és idzso (ijaw) kötődik az anglofóniához, vagyis a korábban felsorolt, tucatnál jóval több nyelv esetében a frankofónia dominál.

Két afrikai író, költő, tudós a Niane által megkezdett utat folyatta, és csak francia nyelven, történelemkönyvvé átírt formában adták közre Szungyata-változataikat, Camara Laye *Le maître de la parole. Kouma Lafolo Kouma* (1978) címen jelentette meg kötetét. Massa Maka Diabeté viszont több kisebb kötetben tett közzé változatokat, és egy 700 oldal terjedelmű doktori disszertációval adózott a manding anyanyelvén még élő eposzok feltárásának.

1975 tájékán, ha igaz (ismereteimet Sággy Gábortól nyertem, aki a szervező-désnek részese volt), egy igen tehetős francia iparmágnás, illetve cége afrikanista barátai rábeszélésére jelentős anyagi támogatást nyújtott a Fondation SCOA nevű szervezet (Pour la recherche scientifique en Afrique Noire – Projet Boucle du Niger) létrehozásához, amely a következő években rangos kutatók és afrikai tradicionalisták részvételével három nagy létszámú frankofonista konferenciát rendezett Nyugat-Afrikában. A találkozók anyagát közzétették, két hatalmas eposzváltozatot és külön kötetekben a tanácskozások szövegét. E tudóstalálkozók anyagából nőtt ki utóbb a párizsi Karthalánál megjelent két máig sokat idézett és az újabb Szungyata-kutatások tekintetében meghatározó forrásul szolgáló kötet, Youssouf Tata Cisse és a nagyírú eposzénekes, Wa Kamissoko de Krina nevével fémjelvezve (a SCOA-kiadások: 1975, 1976, a Karthala-kiadások: 1988, 1991).

Két európai tudós viszont, a francia Gérard Dumestre és a belga származású, de francia anyanyelvű Lilyan Kesteloot a bambara eposzokból adott gazdag ízelítőt három különféle kötetben és egy terjedelmes folyóiratközlésben (előbbi 1979, utóbbi 1978, közös kötetük 1975, illetve 1978). E kötetek ugyanazt az epizódokra bontott közlésmódot követik, amely Christiane Seydou számos fulani (peul) gyűjteményében is tetten érhető, és mutatja, hogy a szóbeli hőseposzok többnyire igen erőteljesen epizodikus jellegűek, és az egyes epizódok teljes körű összegyűjtése néha szinte lehetetlen feladatnak bizonyul.

A Szegu (Ségou) fővárossal működő bambara királyság (1710–1862), ezen belül is a többek között három jeles királyt is adó Diarra dinasztia történetét viszonylag jól ismerjük. Különös hősepiikai vonatkozása van (már az elmúlt évtizedekben megjelent szövegektől függetlenül), ugyanis az Afrika belsejébe elsőként behatoló skót felcser és hajóhadnagy, Mungo Park nevezetes *első* úti beszámolójában (1798, magyarul: 1816) olyan, a bambara királyság egy jeles háborús győzelmére vonatkozó történelmi eseménysorozatot idéz fel az 1700-as évek legvégéről, amelyeket ott tartózkodása idején szélteben-hosszában kezdtek megénekelni a griot-k.

Park könyvében, aki beszámolója tanúsága szerint átélhette az afrikai hőseposzok keletkezésének folyamatát, mind a megéneklési hullámról, mind a történet egyik változatáról kapunk ismereteket.

A mande nyelvek között az egymással legerősebb rokonságban álló három közül, a manding és a bambara mellett a harmadiknak a *gyula* (francia átírásban: dioula) számít. E népcsoport köréből nem ismerünk teljes eposzokat. Annál sajátosabb módon eleveníti fel a műfajt az a konferencia-kiadvány, amelyben az egykori Felső-Volta (ma: Burkina Faso) egy hagyományokat illetően nevezetes városában, Kongban megrendezett kutatói-előadói tanácskozás anyaga található (1977). Ebben a kötetben több tucatnyi szövegrészletet találunk a találkozózn jelenlévő tradicionalistáktól (griot-któl), a leghosszabb szöveg kb. 300 sor, aminek az az oka, hogy a szóművészeti részletekben is gazdag múlt-idézés célja a gyula csoport szóbeli történelmének a felderítése volt, nem egy vagy két összefüggő nagy terjedelmű énekes történet előadása (mint például az első két SCOA-konferencián). Ezt elősegítette a beszélgetéses forma, s az, hogy egy-egy régi eseményről több griot is elmondta a maga változatát. Mindemellett igen értékes anyag született a szóbeli történelmi ismeretek kapcsán, amelyet persze a nyugat-afrikai hősepika elemzése során is számításba vehetünk.

Említeni szeretnénk viszont, hogy a bambara szövegeket közreadó és az afrikai hőseposz kutatás kiemelkedő képviselőjének tekintett Lilyan Kesteloot belgiumi egyetemi éveket követően (házassága okán is) utóbb a szenegáli egyetem (Dakar) professzora lett, és akár iskolateremtő tudósként is tisztelhetjük, mert egy nagy bokornyai afrikai eposzkatató folklorista nőtt ki a keze alól. Kiemelkedik közülük a munkatársává avanzsált Bassirou Dieng, aki számos elemző tanulmány mellett négy kötetben tette közzé eredeti kultúrájának adózva a wolof nép eposzait (1993, 2006, 2008, 2008), amelyek egyébként az egykori Kajoor (ejtsd: Kadzsor) állam fennállásához kötődnek. Kettősük együttműködésének köszönhetjük a terjedelmes bevezetővel és kommentárokkal ellátott legteljesebb afrikai hősepikai szöveggyűjteményt (a párizsi Karthala kiadásában, 1997), amelynek anyaga jóval gazdagabb a hasonló amerikai vállalkozásnál.

Ugyancsak kevés figyelem esett eddig nemzetközileg a hasonlóképpen mande csoportba tartozó *bozo*-kra, akikről még a Griaule-misszió tagjai (pl. Germaine Dieterlen) publikált gyűjtési eredményeket magába foglaló kisebb írásokat. Azonban sikerült hozzájutnunk egy Niameyben (Niger), az ott működő folklorisztikai intézet kiadásában megjelent (1987) kötethez, amely vadászepikai archetípusnak megjelölt két, együttesen 1400 sornyi szöveget tartalmaz eredeti nyelven és francia fordításban. Amint a gyűjtő-közreadó, Shekh Tijaan Hayidara írja bevezetőjében, a szöveg a nyelvi archaizmusok mellett képet ad a bozo hagyományos vallás körébe tartozó istenek panteonjáról, miközben az életre hívott hősök köré mitikus (vagyis témában, hangütésben inkább a hősmesékhez közelebb álló) történetek szövődnek.

Tudnunk kell, mégpedig magát Meletyinszkijt megidézve, hogy ugyan az archaikus, hősmesei karakterű hőseposzok termőföldje sajátos areális megoszlásban inkább az Egyenlítő-vidéken, míg a valós vagy ál-történeti alapzatú, klasszikus típusú szövegek inkább Nyugat-Afrikában találhatók, de éppen a nyugati régióban

oly gazdagon meglévő vadászepikai énekes hagyomány (lásd az előbbi példát is) mintha inkább archaikus arculatot öltene. Nincs itt most lehetőség e műfaj ismeretanyagát is felvonultatni, de pl. puztán csak a Szungyatát termő manding kultúrából is már féltucatnyi vadászbeszélés jött fényre.

Még annyit: ezúttal ugyancsak el kell hagynunk a verses jellegű, de nem hősi karakterű, vallásos jellegű, többnyire beavatási időszakokban elhangzó, ahhoz kapcsolódó epikai szövegek bemutatását, amelyek egyes esetekben elérhetik akár a 4000 sort.

Viszont nem feledkezhetünk meg arról, hogy Kesteloot és Bassirou Dieng (mindketten elhunytak már) utóda, Samba Dieng elsősorban a fulbe eposzoknak az iszlám vonatkozásaival foglalkozik (lásd legutóbbi kötetét, amelyet még nem tudtam kézbe venni: 2018). Megjegyzendő, hogy ő nem a Mali-beli masszinai, hanem a szenegáli Futa Toro területén élő fulanik hagyományanyagát gondolja.

A szongájok eposzát angol nyelvű kíséző fordítással a már említett amerikai frankofonista, Thomas Hale tette közzé. Viszont a szongájok legközelebbi rokonaitól, a zarmáktól, akiket a szongájok legközelebbi rokonnépének tekintenek (szongájzarma népcsoportként is emlegetik őket), elsőként Fatimata Mounkaila könyvét, a *La geste de Zabarkane* c. kötetet (1989) tudtam kézbe venni, amelynek szövegét évekkel ezelőtt egy hallgatóm le is fordította magyarra. A minap kaptam kézhez viszont napjaink egyik legkiválóbb zarma-kutatója, Sandra Bornand köteteit, amelyekben különféle folklórműfajok mellett a zarma eposzokról is kapunk ismereteket (2005, 2018).

El kell mondanom, hogy hosszú évek óta foglalkozom a különleges mitológiával rendelkező Mali-beli dogonok hagyományaival (központi városuk, Bandiagara egyébként fulani szempontból is jelentős hely, így például Christiane Seydou számára is fontos terepmunka területnek számít, hiszen határos Massina-val). Évek óta tudok arról, hogy a francia tudomány új fenoménja, Eric Jolly két hatalmas gyűjteményben is közzétette a dogonok szájhagyományait és mindenekelőtt eposzait (aminek a létezéséről eddig nem tudtunk), azonban számos próbálkozás ellenére sem tudtam ezekhez a kötetekhez mindaddig még hozzájutni.

A fulbe hagyományok újabb csoportját alkotja a Samba Guéladio hősfigura köré fonódó epizódok sora, amelyek hátországa ugyancsak a Szenegálban és részben Mauritániában elterülő Futa Toro terület. Issagha Correra kötete (1992) tehát arra a vidékre vezet el, ahol a 16. században alapították meg a Denianke elnevezésű pulár nyelvű fulbe királyságot, amelyet azonban nemcsak fulánik, hanem számos más nyugat-afrikai etnikum is benépesített. A francia afrikai folklorisztika fontos korai szereplője Francois-Victor Equilbecq, akinek nemcsak fontos mesegyűjteményét, hanem egy sajátos, eposzkutatási szempontból is figyelemreméltó kötetét is kiadták kéziratból: *La légende de Samba Guéladio Diègui. Prince du Foûta* c. kötetében az eposzi történet egy 20 tablóra osztott színdarab formájában kerül a szemünk elé (1974).

A fulani hőseposzok egy újabb változata viszont a guineai Futa Djallon-ra (ejtsd: Dzsallon) vezet. Amadou Oury Diallo kötete: *Épopée du Foûta-Djalon. La chute du*

Gâbou (2009). Az eposz Gabou állam bukását festi meg, amelyet manding oldalról a londoni SOAS kutatója, Gordon Innes által közreadott szöveg mutatja be (1976). Gabou törzsi királyság a fővárosának, Kansala-nak a fulánik által való elfoglalásával szűnik meg.

Szólnunk kellene még itt, amint már erre utaltam, a mind gazdagabbá váló gyűjtésekről és közreadásokról, amelyek az ún. vadászepikai szóművészeti alkotások területén születtek, és amelyeket Christiane Seydou műfajelméleti osztályozása az ún. korporatív eposzok körébe sorol. És meg kellene emlékeznünk a kameruni fulbék körébe vezető gyűjtésekről, amelyek Eldridge Mohamaddou tucatnál több kötetet eredményező tevékenysége nyomán kerültek fényre, és amelyek ugyan szóbeli történelemként kerültek kiadásra, de e szövegek eposzi vonatkozásait mihamarabb számba kellene venni.

Hadd mondjuk el még azt, hogy az eposzkutatást természetesen mind Franciaországban, mind a frankofón afrikai országokban gazdag tudományos tevékenység kíséri. Csak röviden néhány fontos műről szeretnénk itt említést tenni. Még kutatásaim elejéről őrzök egy dedikált példányt a togói eve F. N'sougan Agblemagnontól, aki könyvében, *Sociologie des sociétés orales d'Afrique noire* (1969), a szóbeli kultúra számos fontos vonatkozását tárja fel. Különös fontossággal bír egy másik elméleti munka, a kiemelkedő jelentőségű malinke / manding kutató, Sory Camara könyve: *Gens de la parole. Essai sur la condition et le rôle des griots dans la société malinké* (1976). Eposzi tematika és történelem határán kormányozza munkáját Adam Konare Bâ asszony, Mali jeles közéleti személyisége, amikor a nagy bambara uralkodó, a Szilamaka eposzban is helyet kapó Segu-i Da Monzonról ír könyvet (1987). Időben visszaugorva egy olyan munkáról is szólnunk kell, amely Seydou kutatásainak is forrása: Amadou Hampaté Bá és Jacques Daget *L'emire peul du Macina 1818-1853* (1962) c. művéről van szó, amely a fulani királyság történelmének és kultúrájának is alapvető forrása (benne melleleg egy újabb terjedelmes hőseposz szöveg átírása található). A Karthala jeles párizsi kiadó irodalmi és folklór-sorozatában több tucatnyi jelentős monográfia, tanulmánygyűjtemény jelent meg. Közülük majd' mindegyikben található használható anyag a hőseposz kutatásához. Így például a Jean Derive szerkesztette kötet, *L'épopée. Unité et diversité d'un genre* (2002) lényegében az afrikai hőseposz köré fon komparatistikai kutatási kísérleteket. Nem lehet nem említeni végül hazánk-asszonya, Görög Veronika két nagyfontosságú bibliográfiai kötetét, amely a kezdetektől a kilencvenes évekig adja kezünkbe az afrikai folklórkutatás forrásanyaga zömének adatait (1981, 1992).

Hadd emeljük végül ki Christiane Seydou (1935) személyét a hosszú sorból, aki a hagyományokban rendkívül gazdag Massina (Macina)-vidék (Mali) fulani (peul) folklórja és eposzi kincse mára legjelentősebb ismerőjének, gyűjtőjének és kutatójának számít. A hetvenes évek elején jelent meg első, bár már indulásképpen is jelentős figyelmet keltő eposz-kötete, a nemrégiben magyarul is napvilágot látott *Szilamaka és Pullori* (Érd, Mundus Novus Könyvek, 231 old.). A benne szereplő szöveg különös vonása, hogy a nagy hős-párokat középpontba állító epikai történetekkel (a Gilgammes-sel, az Iliásszal, a legismertebb ófrancia chanson de geste-el, a Roland-énekkal,

vagy akár az utóbbi évtizedekben megismert és Lilyan Kesteloot által közreadott bambara eposzokkal) rokonítható a szereplői struktúra e sajtós vonását illetően.

A jeles francia kutatónő első publikációs időszakának második gyümölcse a most magyarul közreadott kötet után négy évvel jelent meg. Ez az újabb nagy eposzgyűjtemény egy másik fulani, részben történelmi, részben legendás és gyakran megénekelte figurát, a Kunari régió egy a pásztor (vagyis vörös nomád *Férobé*, azaz emigráns, elvándorló) törzsekhez kötődő *arbé*, főnök, egyszóval Ham-Bodêdio alakját övező hősepikai epizódokat tartalmaz. Bár mind a hősalak, mind maga az eposzciklus, annak egyes epizódjai más gyűjteményekből, szövegközlésekből is ismertek, Seydou ismét igen nagy gondossággal, alapos nyelvi felkészültséggel, eredeti nyelven és francia fordításban, nem kevesebb, mint hét terjedelmes *fejezett*el gazdagítja a fulbe hősepikáról eddig nyert ismereteinket.

A kutatóasszony – széleskörű elméleti tevékenységéhez kapcsolva – legutóbb négy újabb gazdag anyagú és különféle fulani eposz szövegeket tartalmazó antológiával koronázta meg életművét. A *L'épopée de Boubou Ardo Galo* (2010) a már említett Silâmaka vagy az előbbieken említett Ham-Bodêdio mellett a legismeretebbek közül való harmadik epikai hősről gyűjtött hat epizódot foglalja magába, méghozzá a *hős és lázadó* alcímmel. Az elmúlt évtizedekben mind több fény esett az oly sokáig árnyékban maradt afrikai nőkre. Nem véletlen tehát, hogy Seydou egy további újabb kötetébe olyan szövegeket (tíz epizódot) választott, amelyekben afrikai nők profilja rajzolódik ki: *Profils de femmes dans les récits épiques peuls* (1910). Még újabb két gyűjteménybe pedig a masszinai fulani hősokeket, háborúkat megjelenítő szövegek kerültek. A *Les guerres du Massina* c. kötetben (2014) található hat hosszabb, a *Héros et personnages du Massina* (2014) c. kötet 10 rövidebb epizódja a bevezető tanúsága szerint Seydou 1970 és 1977 között végzett terepmunkája során került szalagra, illetve gyűjtőfüzetbe. Érdemes figyelni arra, hogy e kiterjedt terepmunka során és eredményeként (beleszámítva most a korábbi kötet, 1976 anyagát is) több mint két tucat griot, bárd, históriás énekes szóművészetének feltárása, elmúlástól való megmentése valósulhatott meg.

A bibliográfiába ugyanakkor felvettük néhány olyan mű címét is, amelyeket még mi sem vehettünk kézbe. Azonban ezzel az volt a szándékunk, hogy érzékeltessük, a munka nem állt meg, változatlanul tovább folytatódik. ☀

Bibliográfia

AGBLEMAGNON, F. Sougan

1969 *Sociologie des sociétés orales d'Afrique noire: Les Eve du Sud-Togo*, Paris - La Haye, Mouton, 216. pp.

AMOUGUI, Pierre Romeo Akoa

2017 *Géocritique de l'épopée africaine: étude sur l'évolution des milieux et (ré)écritures du genre*, Saint-Denis, Éditions Publibook, 338 pp.

ANON

1947 *Ballade toucouloire de Samba-Foul, Présence Africaine* (Paris), 3, 478-484. pp.

- BÂ, Amadou Hampâté – DAGET, Jacques
 1962 *L'empire peul du Macina* (1818–1853), Volume I, Paris – La Haye, Mouton, 306 pp.
- BÂ, Amadou-Hampâté – KESTELOOT, Lilyan
 1968 „Une épopée peul: Silâmaka.” *L'Homme* (Paris) T. 8., 5-36. pp.
- BARROS, M. M. de
 1882 Guiné Portugueza on breve noticia sobre alguns dis seus usos, costumes, einguas e origens de sous povos. *Boletim de Sociedade de Geografia de Lisboa* (Lisboa), 12, 707-749. pp.
- BARRY, Alpha Ousmane
 2011 *L'épopée peule de Fuuta Jaloo*. De l'éloge à l'amplification rhétorique, Paris, Karthala, pp 360 pp.
 2018 *L'éloquence dans l'épopée Foûta Jalon*, Alessandria (Italia), Edizioni dell'Orso, 560 pp.
- BARRY, Boubacar
 1972 *Le royaume du Waalo*. Le Sénégal avant la conquête Paris, Maspero, 421 pp. (új kiadás: 1985, Paris, Karthala)
- BATHILY, Abdoulaye
 1975 A Discussion of the Traditions of Wagadu with some Reference to Ancient Ghana, *Bulletin de l'I.F.A.N.* (Dakar), T. 37., Sér. B., no 1, 1-94. pp.
 1985 *Le mythe de Bida du Wagadou*, thèse de doctorat d'État, Dakar, Faculté des Lettres.
- BELCHER, Stephen
 1998 Heroes at the Borderline: Bamana and Fulbe Traditions in West Africa, *Research in African Literatures* (Bloomington, Indiana), 29, 1, pp 43-65.
- BELVAUDE, Catherine
 1989 *Ouverture sur la littérature en Mauritanie*, Paris, L'Harmattan, 152 pp.
- BÉRENGER-FÉRAUD, L. J. B.
 1885 *Recueil de contes populaires de la Sénégambie*, Paris, E. Leroux, 260 pp. (Nendeln, Kraus Reprint 1970)
- BIERNACZKY Szilárd
 2020 Utószó helyett / Christiane Seydou és az afrikai hőseposz, in: Boubacar Tinguidji – Christiane Seydou: *Szilamaka és Pullori*. Fulani hőseposz, Érd, Mundus Novus Könyvek, 179-205. old.
- BORNAND Sandra
 1996 De l'idéologie dans „L'épopée de Bubu Ardo Galo”: lecture d'une épopée songhay-zarma. *L'Uomo*, IX, 1/2, pp.119-147.
 2005 *Le discours du griot généalogiste chez les Zarma du Niger* (avec CD-ROM), Paris, Karthala, 464 pp. (Tradition Orale)
 2018 *Noces en paroles chez les Zarma (Niger)*, Paris, Karthala, 409 pp. (Tradition Orale)
- BULMAN, Stephen Paul Dusan
 1997 A Checklist of Published Versions of the Sunjata Epic, *History in Africa*, 24, pp 71-94.
- BULMAN, Stephen P. D. – VYDRINE, Valentin F.
 2017 *The Epic of Sumanguru Kante*, Narrated by Abdulaye Sako, Leiden – Boston, Brill, 172 pp.

- CAMARA, Seydou – JANSEN, Jan ed.
 1999 *La geste de Nankoman. Textes sur la fondation de Naréna (Mali)*, Leiden, University of Leiden, Research School CNWS, 135 pp.
- CAMARA, Sory
 1976 *Gens de la parole. Essai sur la condition et la rôle des griots dans la société Malinké*, Paris – La Haye, Mouton Publishers, 358 pp.
- CHENET, Gérard
 2009 *El Hadj Omar. La Grande Épopée Toucouleurs*, Paris, L'Harmattan, 176. pp
- CISSE, Ahmed-Tidjani
 1988 *Le Tana de Soumangourou*, Paris, Nubia, 77 pp. (Format: Drama, French verse and prose, source: Wa KAMISSOKO and a performance by jeli Binta Gawlo Madani – Source of the data: BULMAN, H. A. 1997)
- CISSÉ, Diango – DIABATE, Massa Makan
 1970 *La dispersion des Mandekan*, Bamako, Éditions Populaires du Mali, 135 pp.
- CISSÉ, Youssouf Tata
 1994 *La Confrérie des chasseurs malinké et bambara: mythes, rites et récits initiatiques*, Ivry sur Seine – Paris, Editions Nouvelles du Sud – ACCT, 390 pp. (pp 177-299: Le Saga de Boli-Nyanan)
 n. d. *La fassa de Soundjata*, chantée et commentée par Bâzoumana Sissoko, Paris, Archivé de la Fondation SCOA, m. s., 120 pp.
- CISSÉ, Youssouf Tata – KAMISSOKO, Wâ
 1988 *La grande geste du Mali. Des origines à la fondation de l'Empire (Traditions de Krina aux colloques de Bamako)*, Paris, Editions Karthala – Association ARSAN, XI + 426 pp.
 1991 *Soundjata, la gloire du Mali. La grande geste du Mali – Tome 2*, Paris, Éditions Karthala – Association ARSAN, 305 pp.
- CISSOKO, Daman
 1992 *Les mutations idéologiques az XIXe siècle dans le Soudan occidental à travers l'épopée de Boubou Ardogal*, Matrise des lettres modernes, Dakar, Faculté de Letters et Sciences humaines, Département de Lettres Modernes, 169 pp.
- CORRERA, Issagha
 1992 *Samba Guéladio. Épopée peule du Fuuta Tooro* (Texte pulaar par Amadou KAMARA), Dakar, Université de Dakar – IFAN Cheikh Anta Diop, 257 pp. (Initiations et Études Africaines, 36)
- COULIBALY, Dossey Joseph
 1985 *Récits des chasseurs du Mali. Dingo Kambili. Une épopée des chasseurs malinké de Bala Jinba Jakite*, Paris, EDICEF, CILF, 117 pp.
- CUOQ, Joseph M.
 1975 *Recueil des sources arabes concernant l'Afrique Occidentale du VIIIe siècle au XVIe siècle (Bilad al-Sudan)*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 490 pp.
- DANTIOKO, Oudary Maka
 1985 *Soninkara Tarixinu. Récits historique du pays soninké*, Niamey, Centre d'Études Linguistiques et Historiques par Tradition Orale (CELHTO), 343 pp.

DIABATÉ, Massa Makan

1973 *Essai critique sur l'épopée mandingue*, thèse de doctorat de 3e cycle, (histoire), Paris, Université de Paris I., 700 old.

DIABATÉ, Tiégbé Victor – Mme DERIVE, Marie José

1977 *Table Ronde sur les origines de Kong*, Abidjan, Université Nationale de Côte d'Ivoire, 505 pp.

DERIVE, Jean ed.

2002 *L'épopée. Unité et diversité d'un genre*, Paris, Karthala, 264 pp. (Hommes et sociétés)

DIENG, Bassirou

1993 *L'épopée du Kajoor*, Paris-Dakar, Agence de Cooperation Culturelle et Technique – Centre Africain d'Animation et D'Echanges Culturels (Editions Khoundia), 473 pp. (Collection Thèses et Recherches, 1)

2006 (avec Diaô Faye) *L'épopée de Chaikh Ahmadou Bamba de Serigne Moussa Ka*, Dakar, Presses Universitaires de Dakar, 250 pp.

2008 *Société wolof et discours du pouvoir. Analyse des récits épiques du Kajoor*, Dakar, Presses Universitaires de Dakar (P.U.D.), 378 pp.

2008 *L'épopée de Songo Aminata Diop: héros de la communauté lebou*, récit de Amadou Anta Mbaye; édité par Bassirou Dieng, Dakar, Presses Universitaires de Dakar, 79 pp.

DIENG, Bassirou – WANE, Ibarihima

2004 *L'épopée de Boubou Ardo. L'islamisation des traditions de l'Ouest Africain*, Université de Picardie Jules Verne, Presses du Centre d'Études Médiévales, 90 pp.

DIENG, Samba

2018 *La geste de'El Hadj Omar et l'islamisation de l'épopée peul*, Paris, Karthala, 478 pp.

DIETERLEN, Germaine – SYLLA Diara

1992 *L'empire du Ghana. Le Wagadou et les traditions du Yérééré*, Paris, Karthala – ARSAN, 257 pp.

DIOP, Samba

1995 *The Oral History and Literature of the Wolof Poepole of Waalo, Northern Senegal. The Master of the Word (Griot) in the Wolof Tradition*, Lewiston, Queenston, The Edwin Mellen Press, 389 pp.

DUMESTRE, Gérard

1979 *La geste de Ségou* (racontée par des griots bambara), Paris, Armand Colin, 419 pp. (Classiques Africains, 19)

DUMESTRE, Gérard – KESTELOOT, Lilyan – TRAORE, J. B.

1975 *La prise de Dionkoloni*, Épisode de l'épopée bambara, Paris, Armand Colin, 183 pp. (Classiques Africains, 16)

EQUILBECQ, François-Victor

1974 *La légende de Samba Guéladio Diegui, prince de Fouta*, Dakar-Abidjan, Nouvelles Éditions Africaines, 348 pp.

FONKOUA, Romuald et OTT, Muriel (dir.)

2018 *Le héros et la mort dans les traditions épiques*, Paris, Karthala, 414 pp. (Tradition Orale)

FROBENIUS Leo

- 1925 Die Sunjattalegende der Malinke, in: *Atlantis: Volksmärchen und Volksdichtungen Afrikas, V. Dichten und Denken im Sudan*, Jena, Diederichs Verlag, 303-331. pp.
1981 *Afrikai kultúrák*, szerk.: Bodrogi Tibor, Budapest, Gondolat, 401 pp.

GÖRÖG-KARÁDY Veronika

- 1981 *Littérature orale d'Afrique Noire*. Bibliographie analytique, Paris, G.-P. Maisonneuve et Larose, 394 pp.
1992 *Bibliographie annotée littérature orale d'Afrique noire*, Paris, Conseil International de la Langue Française, 367 pp.

GREGOIRE, Henri (1750–1831)

- 1808 *De la littérature des nègres, ou recherches sur leurs facultés intellectuelles, leurs qualités morales et leur littérature*, Paris, Maradan Libraire, 288 pp.

HALE, Thomas A.

- 1990 *Scribe, Griot and Novelist*. Narrative Interpreters of the Songhay Empire, followed by The Epic of Askia Mohammed recounted by Nouhou Malio, Gainesville, University of Florida Press, 313 pp.
1998 *Griots and Griottes. Masters of Words and Music*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 400 pp.

HAYIDARA, Shekh Tijaan (traduits et édités par) (bambara)

- 1987 *La geste de Fanta Maa. Archétype du chasseur dans la culture des Bozo*, récits de Myeru BAA et Mahamadu Lamini SUNBUNU, Niamey, Centre d'Études Linguistique et Historique par Tradition Orale (CELHTO), 202 pp.

HONTI János

- 1937 Leo Frobenius: Gassire Lantja, in: *Az úrfiú, aki a paradicsomban járt*. 12 népmese, Budapest, Officina Nyomda és Kiadóvállalat, 105–112. pp.

IBN BATTÚTA

- 1964 *Ibn Battúta zarándokútja és vándorlásai*, ford. Boga István és Prileszky Csilla, bev. és jegyz. Germanus Gyula, Budapest, Gondolat, 394 pp.

IBN KHALDUN

- 1995 *Bevezetés a történelembe*, ford. és szerk. Simon Róbert, Budapest, Osiris, 635 pp.

INNES, Gordon

- 1976 *Kaabu and Fuladu. Historical Narratives of the Gambian Mandinka*, London, School of Oriental and African Studies, 310 pp.

JANSEN, Jan

- +2000 *Épopée, histoire, société, le cas de Soundjata. Mali et Guinée*, Paris, Karthala, 308 pp. (Coll. Hommes et sociétés)

JOLLY, Éric

- 1995 „La bière de mil dans la société dogon”, tome 1-2., thèse de doctorat, Nanterre, Université de Paris X, 755 + 521 pp
2004 *Boire avec esprit: bière de mil et société dogon*, Société d'ethnologie, Nanterre, 499 pp.
2010 L'épopée en contexte: variantes et usages politiques de deux récits épiques (Mali/Guinée), *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, Tome 65, 885-912. pp.

JOLLY, Éric & GUINDO, Nouhoum (dir.).

- 2003 *Le Pouvoir en miettes. Récits d'intronisation d'un hogon (pays dogon, Mali)*, Paris, Classiques africains, no. 29, 491 pp.

KAMISSOKO De Krina, Wa – CISSE, Youssouf Tata

1975 *L'empire du Mali* (Un récit de Kamissoko, De Krina Wa, enregistré, transcrit, traduit et annoté par Cisse, Youssouf Tata), Paris, Fondation SCOA, 477 pp.

1977 *L'empire du Mali* (suite). *L'enfance, l'exil, le testament et les funérailles de Maghan Sundyata*. + *Les peuls du Manding* (un récit de Kamissoko, De Krina Wa, enregistré, transcrit, traduit et annoté par Cisse, Youssouf Tata), Paris, Fondation SCOA, XVI + 553 pp.

KESTELOOT, Lilyan

1971 *L'épopée traditionnelle*, Paris, Nathan, 63 pp.

1972 *Da Monzon de Segou: épopée bambara* (avec la collaboration de Traore, A. – Traore, J. B. – Bâ, A. H.), Vol. 1-4., Paris, F. Nathan, 63 + 63 + 80 + 63 pp.
(Újabb kiadások: 1978, 1993)

1978 Le mythe et l'histoire dans la formation de l'empire de Ségou, avec un récit de Tairou Bembera, transcrit par Mamadou Boidié Diarra, *Bulletin de l'IFAN* (Dakar), Série B, 40, 3, pp 578-681.

1989 La problématique des épopées africaines, *Neohelicon* (Budapest), 16, 16, 247-264. pp.

2007 *Dieux d'eau du Sahel. Voyage à travers les mythes de Seth à Tyamaba*, 2007, Paris, L'Harmattan, 326 pp.

KESTELOOT, Lilyan – DIENG, Bassirou

1997 *Les épopées d'Afrique Noire*, préface de François SUARD, Paris, Karthala – UNESCO, 626 pp.

KONARE BA, Adam

1987 *L'épopée de Segou. Da Monzon: un pouvoir guerrier*, Préface de Ki-Zerbo, Joseph, Paris – Lausanne, ACCT – Pierre-Marcel Favre, 202 pp.

LAYE, Camara

1978 *Le maître de la parole: kouma lafôlô kouma*, Paris, Librairie Plon, 315 pp.

LEYMARIE, Isabelle

1999 *Les griots wolofs du Sénégal*, Paris, Servedit / Maisenneuve et Larose, 183 pp.

MEILLASSOUX, Claude – DOUCOURÉ, Lassana – SIMAGHA, Diaowé

1967 *Légende de la dispersion des Kusa (Épopée Soninke)*, Dakar, I.F.A.N., 135 pp.

MEYER, Gérard

1991 *Récits épiques toucouleurs*, Paris, Karthala, 176 pp.

MOHAMADDOU, Eldridge éd.

1969 *Récits peuls. Macina-Kounari-Tôrodi. Textes recueillis par G. Vieillard*, Centre Régional de Recherche et de Documentation pour la Tradition Orale (CRDTO), Niamey, 253 pp.

1970 *L'histoire des peuls Feroobe du Diamaré: Maroua et pétété. Les Traditions Historiques des Peuls de l'Adamaua*, recueillies, traduites et éditées par Eldridge Mohammadou. Niamey, Centre Régional de Documentation pour la Tradition Orale (CRDTO), 482 pp. (réédition 1976, Tokyo: ILCAA).

MOUNKAÏLA, Fatimata

1989 *Mythe et histoire dans le geste de Zabarkâne*, Niamey, Centre d'Études Linguistique et Historique par Tradition Orale (CELHTO), 242 pp.

NIANE, Djibril Tamsir

1960 *Soundjata ou l'épopée mandingue*, Paris, Présence Africaine, 155 pp.

- 1983 *Szungyata, az Oroszlán fia*. Mandinka hősnének (Afrikai eposz), ford.: SZEGŐ György, utószó: DIALLO, Alpha, Budapest, Európa, 199 pp. (hanglemezzel)
- OLDEROGGE, D. A.
- 1983 Szumaoro – car kiznyecov i drevijaja kultura Zapadnoj Afriki (Szumaoro, a kovácsok uralkodója és Nyugat-Afrika ókori kultúrája), in: *Epigamija. Izbrannie sztati*, Moszkva, Nauka, 254-264. pp.
- OURY DIALLO, Amadou
- 2009 *Épopée de Fouta-Djallon: La chute du Gâbou*, Version peule de Farba Ibrâhîma Ndiâla, Paris, l'Harmattan, 264 pp.
- PARK, Mungo
- 1816 Park utazása Afrika belső tartományaiban, in: Kiss János szerk.: *Nevezetes utazások Tárháza* – I. köt. Park utazása Afrikába' belső tartományaiban..., Pest, 376 + 6 pp., 1 tábla.
- RAFFENEL, Anne
- 1846 *Voyage dans l'Afrique Occidentale comprenant l'exploration du Sénégal...*, Paris, Arthus Bertrand, 512 pp.
- ROGER, baron Jacques-François (1787–1849)
- 1828 *Fables sénégalaises, recueillies de l'Oulof, mises en vers français*, Paris, Nepveu, Libraire, 288 pp.
- 1928 *Kelédor. Histoire africaine*, Paris, A. Nepveu Libraire, 271 pp.
- SEYDOU, Christiane
- 1972 *Silâmaka et Poullôri*, récit épique peul raconté par Tinguidji, Paris, Armand Colin, 277 pp. (Classiques Africains, no 13).
- 1976 *La Geste de Ham-Bodédio ou Hama le Rouge*, Paris, Armand Colin, 420 pp. + records (Classiques Africains, no 18).
- 1982 Comment définir le genre épique? Un exemple: l'épopée africaine, in: Görög-Karády, Veronika ed.: *Genre, Forms, Meanings, Essays in African Oral Literature*, Paris – Oxford, MSH – JASO, 84-98. pp.
- 1983 Réflexions sur les structures narratives du texte épique. L'exemple des épopées peule et bambara, *L'Homme*, t. 23, no. 3, 41-54. pp.
- 1987 Les héros de la parole épique, in: Fernandez-Vest, M. – Jocelyne M. ed.: *Kalevala et traditions orales du Monde* (Colloques Internationaux du CNRS), Paris, Éditions du CNRS, 449-466. pp.
- 1989 Épopée et identité: exemples africains, *Journal des Africanistes*, t. 38, fasc. 1, 7-22. pp.
- 2010a *L'épopée peule de Boïbou Ardo Galo, héros et rebelle*, Paris, Karthala, 278 pp.
- 2010b *Profils de femmes dans les récits épiques peuls Mali-Niger*, Paris, Karthala, 273 pp.
- 2014a *Les guerres du Massina. Récits épiques peuls du Mali*, Paris, Karthala, 355 pp.
- 2014b *Héros et personnages du Massina. Récits épiques peuls du Mali*, Paris, Karthala, 289 pp.
- THOYER-ROZAT, Annik éd. et trans.
- 1978 *Chants de chasseurs du Mali*. 3 vols. Vols 1. and 2. par JARA, Mamadu, vol. 3. par SAMAKE, Ndugace, Paris, n. p., 217 + 103 + 266 pp. (új kiadása: 1995, Paris, L'Harmattan)
- WANE, Aminata
- 2016 *Guélâdio Ham Bodédio: héros de la poulâgou à travers deux récits épiques peuls*, Dakar, L'Harmattan, Senegal, 258. pp.
- ZUMTHOR, Paul
- 1983 L'épopée, in: *Introduction à la poésie orale*, Paris, Seuil (313 pp.), 103–124. pp.

English Abstract

African Heroic Epic Research in French Scholarship

In the field of heroic epic research in Africa, the collections, transcripts, translations, and follow-up analyses accompanying the editions of the text were published for the most part in two languages, French and English. In this study, the author takes into account the outstanding achievements of French scholarship.

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

@

biernaczky.szilard@munduspress.hu